

Байтуова А.Н.

к.ф.н.доцент, Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Яссави,
Казахстан, г. Туркестан, e-mail: baituaigul.ru

ПРЯЗЫКОВОЕ СОСТОЯНИЕ ТЮРКСКОГО ВОКАЛИЗМА И КОНСОНАНТИЗМА

Каждый тюркский язык, в каких бы близких генетических отношениях не был в прошлом и в каких находится в настоящий период, имеет собственную историю, и в зависимости от своего исторического развития приобрел в своей фонетической системе, помимо исконно древних общих моментов, свойственные только ему особенности.

Фактическое положение вокализма и консонантизма в современных тюркских языках, в том числе и сравниваемых – казахского, турецкого и узбекского языков, представляет собой довольно сложную картину. С другой стороны, это объясняется малоизученностью этого явления и, следовательно, неразработанностью методики его изучения в плане диахронии и синхронии.

Реконструкция праязыкового положения вокальных и консонантных фонем архетипа проводится нами в основном на данных письменно закрепленных норм литературных языков. Лишь в редких случаях для сравнения делаются ссылки на материалы диалектов и говоров каждого из этих языков.

Ключевые слова: вокализм, консонантизм, система, праязык, сравнение, гласные, согласные, говор, казахский, турецкий, узбекский, сравнение, заимствование.

Baituova A.N.,

Ph.D. of International Kazakh-Turkish University named after Kh.A. Yasavi,
Kazakhstan, Turkestan, e-mail: baituaigul.ru

Proto-linguistic State of Turkic Vocalism and Consonantism

Each Turkic language, in whatever close genetic relationship it was in the past and in which it is in the present period, has its own history and, depending on its historical development, has acquired in its phonetic system, in addition to the truly ancient common moments, which is peculiar only to it.

The actual position of vocalism and consonantism in modern Turkic languages, including the comparable ones – Kazakh, Turkish and Uzbek, is a rather complicated picture. On the other hand, this is due to its little studied phenomenon and, consequently, the undeveloped methodology for studying it in terms of diachrony and synchrony.

The reconstruction of the proto-linguistic position of the vocal and consonant phonemes of the archetype is carried out by us mainly on the data of written standards of literary languages. Only in rare cases for comparison are references to the materials of dialects of each of these languages.

Key words: vocalism, consonantism, system, proto-language, comparison, vowels, consonants, dialect, Kazakh, Turkish, Uzbek, comparison, borrowing.

Байтуова А.Н.,

Х.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доценті, ф. ф. к.,
Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: baituaigul.ru

Түпкі тілдің жағдайында түркі вокализмі және консонантизм

Әрбір түркі тілінің өткен кезеңде де, қазіргі таңда да қандайда жақын генетикалық қатынастарда болмасын өзіндік тарихы бар және өзінің тарихи дамуына қарай фонетикалық жүйесінде жалпы байырғы келе жатқан сәттермен қатар өзіне ғана тән ерекшеліктерді иеленді.

Қазіргі түркі тілдерінде, оның ішінде салыстырылатын – қазақ, түрік және өзбек тілдерінде вокализм мен консонантизмнің нақты жағдайы біршама күрделі бейнені сипаттайды. Бір жағынан, бұл осы құбылыстың аз зерттелгендігімен, демек оны диахрония мен синхрония тұрғысынан зерттеу әдістемесінің әзірленбегендігімен түсіндіріледі.

Біз архетиптің вокалды және консонантты фонемаларының түпкі тілдік жағдайын көбіне әдеби тілдердің жазбаша бекітілген нормаларының мәліметтерінде жаңаша тұрғыдан құрамыз. Тек кейбір жағдайларда салыстыру үшін осы тілдердің әрқайсысының сөйлеу дыбыстары мен диалектілерінің материалдарына сілтеме жасалады.

Түйін сөздер: вокализм, консонантизм, жүйе, түпкі тіл, салыстыру, дауыстылар, дауыссыздар, сөйлеу дыбыстары, қазақ, түрік, өзбек, салыстыру, кірме.

Введение

Основными признаками сходства и различий тюркских языков обычно выступают структурные элементы – фонетическая, морфологическая, синтаксическая, лексико – семантическая структуры, – причем критерием определения схожих и отличительных моментов внутри каждой структуры выступают количественные и качественные соотношения составляющих их строевые элементы.

Как уже установлено в лингвистике, среди перечисленных выше структурных единиц языка наиболее подвижной, динамичной, легко поддающейся различным изменениям выступает фонетическая структура. Этот фактор весьма важен при сравнительной характеристике тюркских языков, ибо только изменения в фонетической системе тюркских языков в совокупности с грамматической (морфологической и синтак-

сической) структурой дают исследователю достаточно полное основание для определения не только их самостоятельности, но и степени родственных отношений. Это практически реализуется установлением общности фонетических закономерностей сравниваемых языков, в которых обычно сконцентрированы все основные правила звуковых изменений, сдвигов и тенденций развития.

Как уже было отмечено, одним из факторов определения степени родства тюркских языков выступает количественное соотношение строевых элементов фонетической структуры. В этом плане весьма показательным является количественное соотношение гласных фонем в тюркских языках. В качестве примера приведем количественные показатели гласных фонем в некоторых основных тюркских языках, которые в свою очередь распадаются на следующие четыре группы:

Таблица 1 – Количественные показатели гласных фонем некоторых тюркских языков [1; 17]

1-группа из 6 фонем:	2-группа из 8 фонем:	3-группа из 9 фонем	4-группа из 11 фонем
Узбекский язык	Каракалпакский яз. Киргизский яз. Турецкий яз. Уйгурский яз. Якутский яз. Алтайский яз. Тувинский яз. Шорский яз.	Азербайджанский яз. Туркменский яз. Чувашский яз. Казахский яз.	Башкирский яз. Татарский яз. Ногайский яз.

Из этой таблицы хорошо видно, в каких количественных соотношениях находится большинство тюркских языков. В то же время такой показатель выдвигает перед учеными-фонетистами вполне закономерный вопрос: каким же образом это произошло при генетической общности их происхождения и единстве праязыкового состояния?

Нас же интересует положение трех сравниваемых казахского, турецкого и узбекского языков. Если принять данный показатель за реальность, то рассматриваемые языки оказываются в трех разных (6-8-9) группах. И первым отличительным признаком их выступает то, что узбекский язык в своей фонетической структуре имеет всего 6 гласных фонем. Причем в этом от-

ношэнні ён аказаўся адзіным сярод мноства іншых тюркскіх моў, уключаючы нават блізкароднасны ўйгурскі моў (у ім 8 фонемаў), адносяцца да адной карлукскай групы. Турэцкі моў з 8-фонемным складом гласных аказаўся сярод масы іншых тюркскіх моў, не маючых ніякага адносінаў да агузскай групы тюркскіх моў, тады як азербайджанскі і туркменскі блізкароднасныя моў, адносяцца да адной агульнай групы агузскіх моў, аказаліся ў 3-групы моў, маючых па 9 гласных фонемаў.

Што ж кажацца казахскага моў, то ў ім, як паказвае праф. М.Т.Томанав, адны аўтары ўсмаўраюць 8 фонемаў, другія-9 фонемаў, а трэці-12 гласных фонемаў. У гэтай сувязі ён піша: «Қазақ тілінде 12 дауысты фонема бар деушілер дифтонгоид дауыстылар немесе аса қысаң дауыстылар дейтін топты көрсетеді де, оған бу, ки (киім ки)_тәрізді сөздер құрамындағы дыбыстар тіркесін жатқызады. Дұрысында бұлар жалаң дыбыстар емес, қысаң дауыстылар мен дауыссыздардың қосындысы, тіркесі. Олай болса, қазақ тілінде 9 дауысты бар дейтін көзқарас шындыққа сай» [1; 17].

Эксперимент

Прычынай падверженнасці фонетычнай структуры тюркскіх моў розным змяненням і мадыфікацыям лічыцца мноства аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў. На сярэдзі іх найбольш істотным і дамінаруючым лічыцца чалавечы, біялагічны фактары, т.е. фактары, напярэмаю звязаныя з удзелам этнічнай групы ці агульнасці ў афармаванні таго ці іншага моў, ібо фонетычныя асабнасці гэтых моў фарміруюцца і атрымліваюць сваё далейшае развіццё толькі ў гэтым этнічным калектыве ў адпаведнасці з нормамаў артыкуляцыйна-акустычнага апарата членаў гэтага калектыва.

У лінгвістыцы лічыцца, што гучавая сістэма не ісследуюцца толькі з пункту гледзення чыстай фонетыкі, яна, абавязальна суправаджаецца фоналагічнай характарыстыкай для прыдання ёй фоналагічнай афаркі. А фоналагічная характарыстыка фонемаў ў моў перада ўсё пераследуецца мэтай вызначэння сістэмы фонемаў.

У ісследаваннях гэтага напраўлення прымяняюцца самыя розныя метады. На часта ўсё іскаўраецца метады апазіцыі. Па трыбаўванням гэтага метады ў якасці аб'екта ісследавання бярэцца слова, адрозніваюцца друг ад друга

лішь некаторымі незначытнымі гучавымі адрозненнямі.

Сравніцельнае фонетычнае ісследаванне аб'яднае ў сабе два вышэ – паказаныя аб'екта гучавых асабнасцей адрознава моў і некалькі блізкароднасных моў, а такжа праязыковае становленне сраўняваемых моў. Багадаря такому падходу да іскаўраемаму аб'екту, мы атрымліваем, во – першых, даставярныя сведзення аб фонетычнай структуры кожнага сраўняваемага – казахскага, турэцкага і узбекскага моў, во – другіх, сведзення аб агульных і адрознальных рысах гэтых моў і ў – трэціх, сведзення аб ступені афаркі праязыковага становлення сраўняваемых моў.

Фактычнае становленне вокалізма і консананцізма ў сучасных тюркскіх моў, ў том лічбе і сраўняваемых – казахскага, турэцкага і узбекскага моў, прадстаўляе сабой даволна складную карціну. С другога боку, гэта аб'ясняецца малознаўчанасцю гэтага з'яўлення і, следавальна, неразработаннасцю метадыкі яго іскаўраення ў плане дыяхраніі і сінхраніі.

Учытваючы гэтыя абстатэлы, аўтары прадаўраюць даставярна іспытанны пры іскаўраенні історыі славянскіх, германскіх, романскіх, семіцкіх, фінна-угорскіх і др. моў – сраўніцельна історычнае метады, котры дазваляе рэканструаваць сістэму вокалізма і консананцізма і другіх структурных элементаў тюркскага праязыка, і лічыцца, што «Іскаўраць історыю – значыць праследваць судбы рэканструавааных элементаў праязыка ў сучасных моў» [2; 4].

У якасці прымера праязыковага архетыпа аўтары прыводзяць «історыю чувашскага слова *сул* 'пуць', 'дарага', і лічыцца, што праязыковай архетып гэтага слова рэканструаваецца ў форме * *jol*. Можна ўстанавіць, што пачатковы *j* архетыпа праз прамежуточныя ступені *ж>ч>ш* прэвратіўся ў *с*. Первыначны доўгі *о* коўна спачатку сакарціўся, а потым прэвратіўся ў *у*, следавальна, чувашскае *сул* узнік з *jol*» [2; 4].

Даннае ісследаванне прыдэражваецца іменна гэтай метадыкі. Штобы даць характарыстыку таму ці іншаму вокалізму ці консананцізму ў сраўняваемых моў, мы іскаўраем з прадаўраемага іх первыначнага становлення ў тюркскіх моў, т.е. праязыковага становлення, на котрыя паказваюць аўтары з адпаведнымі лінгвістычнымі апісаннямі.

Пры гэтым аўтары такжа паказваюць, што тэрмін «праязык» ў історыі моўназнаўства доўгае

время был одиозным. Многие лингвисты периода «нового учения о языке» не скупались на его отрицательные характеристики. Да и сейчас некоторые тюркологи и монголисты относятся к нему явно отрицательно. Упорное отрицание праязыка и боязнь его основывается на недоразумениях. «Прежде всего, всякое материальное родство языков, под которым подразумевается звуковое сходство их слов и форм, предполагает их общий источник, происхождение их от одного языка – предка. Иным путем объяснить сходство языков невозможно» [2; 4].

Реконструкция праязыкового положения вокальных и консонантных фонем архетипа проводится нами в основном на данных письменно закрепленных норм литературных языков. Лишь в редких случаях для сравнения делаются ссылки на материалы диалектов и говоров каждого из этих языков. Согласно установленным в компаративистике приемам сравнения и описания фонем учитываются три основные позиции фонемы – в начале, середине и конце слова, ибо в разных позициях звук может изменяться по-разному.

При характеристике вокализма и консонантизма в рассматриваемых языках по данным уже известным исследованиям приводятся в общих чертах экспериментальные сведения об артикуляционно-акустических особенностях каждого из них в том или ином языке.

Как было уже сказано выше, для того чтобы определить природу вокализма и его особенности в сравниваемых языках, необходимо исходить из единого и общего для всех современных тюркских языков источника – его праязыкового состояния. Такое состояние вокализма, а также консонантизма в тюркских языках получило подробное описание в трудах Б.А.Серебрянникова и Н.З. Гаджиевой, т.е. в их совместной монографии [2;119].

Гласные фонемы трех языков исследуемых нами характеризуются по следующим признакам:

1. по раствору рта (узкие, широкие, средние).
2. по ряду (переднерядный, заднерядный, среднерядный).
3. по огубленности и неогубленности.

Так, в отношении пратюркского вокализма авторы, в частности, отмечают, что «Вопрос о составе гласных древнетюркского праязыка до сих пор является предметом спора для тюркологов. Некоторые тюркологи разделяют гипотезу о наличии в тюркском языке восьми гласных фонем, которые могли быть краткими и долгими.

Если расположить эти фонемы по степени убывания признака открытости, то схема пратюркского вокализма может предстать в следующем виде:

Краткие: *a, ə, o, ø, y, ʏ, ɨ, i*

Долгие: *a:, ə:, o:, ø:, y:, ʏ:, ɨ:, i:* [2; 8].

Главным предметом спора является вопрос, был ли в тюркском языке закрытый *e* Луи Базэн замечает, «что предполагаемая фонема не имеет фонологических функций. Фонологически она не противостоит одновременно *ə:, i:*. Кроме того, ее наличие нарушило бы всю систему тюркского вокализма» [3; 12].

«Поэтому, пишут авторы, в дальнейшем мы будем исходить из гипотезы о наличии в тюркском языке восьми гласных, что, по нашему мнению, более верно отражает истинное положение вещей» [2; 21].

Основным критерием, которого придерживаются авторы при определении количества гласных фонем в праязыковом состоянии развития тюркского языка, как видно, является их парность.

«Характерной особенностью дальнейшего развития пратюркского вокализма, как утверждают авторы, является утрата долгих гласных, происшедшая в абсолютном большинстве тюркских языков. Долгие гласные в основном сохранились в якутском, туркменском, халаджском языках. Отдельные реликты долгих гласных проявляются и в других тюркских языках. Утрата долгих гласных произошла, по – видимому, очень рано, поскольку почти во всех тюркских языках изменения долгих и кратких гласных совершенно одинаковы.

Краткие гласные в ряде тюркских языков также подверглись изменениям. В двухсложных словах гласные не первых слогов не были особенно устойчивыми. Они в большей степени подвергались ассимиляции и испытывали на себе действие предшествующих гласных» [2; 8-9].

Итак, долготы гласных, которая приписывается некоторыми авторами к системе пратюркского вокализма, отсутствовала вообще или исчезла постепенно, оставив лишь незначительные следы в отдельных современных (якутском, туркменском, халаджском) тюркских языках.

Что же касается гласной фонемы *e*, то она, также по мнению авторов, не являлась составной частью пратюркского вокализма, т.к. она в этой системе не имеет своей естественной пары, как все другие фонемы. На самом же деле, в тюркологии по поводу происхождения и природы этой

фонемы існуе многа спораў і разнарэчывых мненій [2; 13].

Результаты і абсуджэнне

Такім образом, у пратюркскаму вокалізму імае месце 8 краткіх гласных фонем, якія ў пераважаючым большасці тюркскіх моў падвергнуліся асіміляцыі і змяненням, прыбываючы розныя варыянты.

У вывучаемых намі (трех) мовах цвёрда захаваліся гэтыя фонемы, асабліва ў першым слогу, хоць кожная з іх мае фонематычныя адценні.

Тэрмін «пратюркскае і тюркскае становленне развіцця» імяецца намі з некаторага ўмоўнасцю: ён характарызуе сабой два хроналагічна розныя перыяды – дыахроннага і сінхроннага гістарычнага развіцця вокалічнага сістэмы тюркскіх моў: *дрэвняы* перыяд, калі ў ўсіх ці ў пераважаючым большасці тюркскіх моў вокалізм (таксама і консананцізм) захавалі сваё дрэвняе і адносна агульнае, аднаобразнае становленне сваёй структуры-архетипа, і *паздняы* перыяд, калі гэтая сістэма ў сілу самастойнага гістарычнага развіцця кожнага з тюркскіх моў падвергнулася сур'ёзным структурным змяненням. Пад тэрмінам «пратюркскае» падразумяецца дрэвняе становленне гуківай структуры тюркскіх моў, ад якога мы адталківаемся пры сярнавальным аналізе той ці іншай фонемы, а пад тэрмінам «тюркскае» – сучаснае становленне гуківай структуры тюркскіх моў, ў тым ліку і сярнавальнага намі казахскага, турэцкага і узбекскага моў.

Калі відна, пратюркскаму вокалізму, т.е. пратюркскаму становленню развіцця сістэмы гласных, ўсеважможныя варыянты і пераходы фонем у розных пазіцыях слова і слогавых (адно-двухмногасложных) структурах – ўсе гэта вынік дзеяння розных фонетычна-фоналагічных законамернасцей, тэндэнцый і працэсаў доўгага эвалюцыйнага развіцця сярнавальнага моў. Чым жа кацаецца прыбываючых і лішніх якасцяў ў структуры фонем жывых тюркскіх моў, ў тым ліку і вывучаемых намі моў ў сярнавальным плане, то яны являюцца вынікам паследуючага іх гістарычнага развіцця. Так, гэта перада ўсё кацаецца колькасці гласных фонем ў кожным з трех моў. У гэтым плане таксама даляка небезынтэресна впраша: чым у казахскаму мову колькасць гласных фонем не шэсть, калі ў узбекскаму мову,

не восем, калі ў прамову, а дзевяць ці восем, не гаворыць ужо аб іх якасцявым розніццях і прыемах практычнага рэалізацыі? Небезынтэресна таксама факт адсутнасці ў многіх мовах доўгот і наяўнасць іх толькі ў адрэдных мовах.

Тым не менш, мы разглядаем сістэму вокалізма ў паказаных трех мовах сярнавальнага традыцыі ў тюркалогіі, арыентураючы ў асноўным на краткія варыянты фонем, а гаварычычы аб наяўнасці пераважных і втарадных доўгот толькі ў тых выпадках, калі такая неабходнасць узнікае ў ходзе характарыстыкі адрэдных фонем.

Тым не менш пры характарыстыцы сістэмы гласных фонем ў тюркскіх мовах, ў тым ліку і даследуемых намі мовах, нельга абыйці молчаннем впраша аб спарадычнаму з'яўленню і знікненню (скарачэнню) доўгот. Так, ў спецыяльнай літаратуры паказваецца, чым доўгі гласны *a* і ўвогуле доўгія гласныя ў тюркскіх мовах, былі неустойчыма. Прыклады, ілюструючы захаванне доўгага *a*, аднабываюцца не толькі ў згаданым вышэй туркменскаму і якутскаму мовах *ja:z* `лето`, ў якутскаму *sa:s*; туркменскаму *daš*// якутскаму *ta:s* `камень`; туркменскаму *ga:n* // якутскаму *ha:n* `кровь`), но спарадычнаму наадае адражае і ў некотрых другіх родствяных мовах і іх дыялектах (напрыклад, ў кіргізскаму). Імяюцца таксама некотрыя косвенныя прызнакі, гаворычычы аб наяўнасці доўгага *a*: ў прошлым, захаванага ў выглядзе дыфтонга. Сярнавальна. якут. (*tya*) `тайга` <*ta:ɣ* > `гора` і др. [2; 11]

Заклученне

Есть прыклады, гаворычычы аб скарачэнню ў сучасных мовах доўготы гласных, імяе месце ў пратюркскаму мову. По гэтым паводу Б.А. Сярэбранніков і Н.З.Гааіева адзначаюць следуючае любопытнае з'яўленне, т.е. «Працэс *a*: > *a* скарачэнне пратюркскага доўгага *a*: імае шырокае распастраненне і ахваты большага колькасці тюркскіх моў», сярод якіх аўтары паказваюць ўсе тры моў – казахскаму, турэцкаму і узбекскаму – котрыма мы займаемца. Напрыклад: узбекскаму *söl* `плот` із *sal* <*sa:l*>; др. тюркскі *ta:š* > турэцкаму *taş*, казахскаму *tas*, уйгурскаму *taş* `камень`; др. тюрк. *Ta:r* > тур. *Tar*, казахскаму *tar* `узкий` і др. [3; 12].

Прычыну скарачэння пратюркскага доўгага *a*: > *ā* ў тюркскіх мовах аўтары аб'ясняюць «качым стремленне к зменшэнню фізіялагічных затрат пры прамові. Доўгі *a*: існаваў

как в первых слогах, так и в аффиксах, однако влияние четких корреспондентий здесь связано с большими трудностями», – пишут они [2; 12].

На самом деле это так. Если гласные в пратюркском имели долгие пары, то они таким же путем могли превратиться в краткие. В этой связи вопрос о первичной долготе гласных должен быть снят с повестки дня или рассматриваться как результат эволюционного развития этого явления: $\tilde{a} > a$; $> \tilde{a}$. Тем не менее, в изучаемых нами языках на данном этапе их развития явление долготы гласных не фиксируется, хотя они могут иметь ныне незаметные реликтовые следы.

Каждый тюркский язык, в каких бы близких генетических отношениях не был в прошлом и в каких находится в настоящий период, имеет собственную историю, и в зависимости от своего исторического развития приобрел в своей

фонетической системе, помимо исконно древних общих моментов, свойственные только ему особенности.

Чтобы разобраться в этих особенностях, быть может, столь близких и в то же время далеких фонетических чертах, мы решили, исходя из пратюркского состояния этих особенностей, рассмотреть их по отдельным фонемам на основании данных, изложенных в характеристиках и интерпретациях ученых-фонетистов по каждому отдельно взятому языку – казахскому, турецкому и узбекскому.

Для получения общего представления о фонетической системе трех сравниваемых нами – казахского, турецкого и узбекского – языков прежде всего предлагаем для рассмотрения таблицы систем вокализма трех языков, составленные фонетистами – специалистами в этой области (таблицы 2-4).

Таблица 2 – Гласные фонемы казахского языка [4; 245]

Раствор	Ряд			
	Передний		Задний	
	Негубные	Губные	Негубные	Губные
Узкий	ĩ	ũ	y	u
Широкий	ä, e (e)	ö	a	o

Таблица 3 – Гласные фонемы турецкого языка [5; 396]

Раствор	Ряд			
	Передний		Задний	
	Негубные	Губные	Негубные	Губные
Узкий	i	ũ	i	u
Широкий	e	ö	a	o

Таблица 4 – Гласные фонемы узбекского языка [6; 427]

Раствор	Ряд			
	Передний	Средний		Задний
	Негубные	Негубные	Губные	Негубные
Узкий		i	u	
Полуузкий	e (e)		u (y)	
Широкий		a		o

Следовательно, мы получаем возможность проследить, как та или иная фонема звучала в пратюркском состоянии развития, как звучит в настоящее время в каждом конкретном

языке – казахском, турецком и узбекском – и, наконец, проанализировать и установить на конкретных фактах их общие и отличительные особенности.

Літаратура

- Томанов М.Т. Түркі тілдерінің салыстырмалы фонетикасы. Методикалық талдау. – Алматы, 1981. – 17 с.
Серебрянников Б.А., Гаджиева Н.З. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. – М., 1986. – 294 с.
Луи Базэн. Structures et tendances communes des Langues Turques (Sprachban) – Phjf. t.I. – Wiesbaden, 1959. – 12 с.
Кайдаров А.Т. Языки мира. Тюркские языки. – Бишкек: Изд.Дом «Кыргызстан», 1997. – 245 с.
Кононов А.Н. Языки мира. Тюркские языки. – Бишкек: Изд.Дом «Кыргызстан», 1997. – 396 с.
Ходжиев А.П. Языки мира. Тюркские языки. - Бишкек: Изд.Дом «Кыргызстан», 1997. – С. 427-428.

References

- Tomanov MT Comparative phonetics of Turkic languages. Methodological analysis. – Almaty, 1981. – 17 h.
Serebrennikov B.A., Gadzhieva N.Z. Comparative historical grammar of Turkic languages. – M., 1986. – 294 p.
Louis Bazin. Structures et tendances communes des Langues Turques (Sprachban) – Phjf. t.I. – Wiesbaden, 1959. – 12 p.
Kaydarov A.T. Languages of the world. Turkic languages. – Bishkek: Publishing House «Kyrgyzstan», 1997. – 245 p.
Kononov A.N. Languages of the world. Turkic languages. – Bishkek: Publishing House «Kyrgyzstan», 1997. – 396 p.
Khodzhiev A.P. Languages of the world. Turkic Languages. – Bishkek: «Kyrgyzstan» Publishing House, 1997. – p. 427-428.